

Ірина Михайлівна ГОРБАЧОВА,

канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

**ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ
ЯК ОСНОВНА МЕТА ЗАХОДІВ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ
В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ Ч. БЕККАРІА**

Розвиток культури, переосмислення можливостей жорстокості як фактора регулювання суспільних відносин сприяли значному поширенню гуманних поглядів на розвиток різних соціальних процесів, у тому числі й процесів впливу на злочинність [1, 35]. Принцип гуманізму був покладений в основу праць просвітителів XVIII ст. — Руссо, Вольтера, Дідро, Монтеск'є. Кримінальне законодавство, каральна практика і теорія кримінального права та процесу XVII—XVIII ст. перебували в різкій суперечності з інтересами молодії буржуазії, з ідеями просвітницької філософії, що розвивалися Вольтером та іншими просвітителями. Просвітителі Франції давали раціоналістичне обґрунтування кримінального права і вилучення з нього всіх різновидів релігійних злочинів. Представниками просвітньо-гуманістичного напрямку у кримінальному праві було висловлено ідеї про гуманізацію покарання, зауважуючи на тому, що попередження злочинів повинне мати пріоритетне значення над покаранням.

У руслі класичної школи кримінального права гуманістичні ідеї про попередження злочинів, часткову відмову від жорстоких заходів впливу на злочинність висловив у 1764 р. Чезаре Беккарія в роботі «О преступлениях и наказаниях». Він наголошував на тому, що краще попереджати вчинення злочину, аніж карати за нього: «...мета покарання полягає тільки в тому, щоб перешкодити винній особі знову завдати шкоди суспільству й утримати інших від вчинення того ж... Будь-яке покарання, що не продиктоване крайньою необхідністю, є... актом насилля» [2, 51].

Ч. Беккарія запропонував позитивну програму кримінально-правових реформ, що опиралася на два вихідних принципи: гуманізму й законності. Перший знайшов своє вираження в пропозиціях автора обмежити коло діянь, що визнавалися злочинними, зменшити суворість кримінальних покарань, скоротити число випадків застосування страти; другий — у положеннях, згідно з яким злочин і покарання можуть бути встановлені тільки законом, а видавати й тлумачити закони вправі тільки сам законодавець.

Злочин — це тільки діяння, тобто вчинок людини, виражений зовні. Ч. Беккарія відхилив відповідальність за намір, вислови, думки, єресі і чаклунство, що вважалося одним з найважливіших постулатів феодального права. Право на покарання впливає, як вважав Ч. Беккарія, не з вимог спокутування гріху перед богом або монархом, а з необхідності захистити «загальне благо від посягань окремих осіб» [2, 56], тому покарання повинно застосовуватися лише тоді, коли в цьому є «абсолютна необхідність». Мета покарання — не відплата, а попередження вчинення винним нового злочину, спричинення нової шкоди суспільству та утримання інших осіб від вчинення злочину.

Незважаючи на наголошений принцип, що попередження злочинності є значно важливішим за покарання, все ж основним засобом протидії злочинності залишалося покарання, метою якого було не утримання людей від вчинення злочинів, а соціальна помста: «...і чим більше забезпечується священне та непорушне право на безпеку, чим надійнішою є гарантія свободи громадян з боку держави, тим справедливішим є покарання» [2, 25].

Мета покарання полягає не в катуванні та мученні людини, мета покарання полягає тільки в тому, щоб перешкодити винній особі знову нанести шкоду суспільству і утримати інших від скоєння того ж. Ч. Беккарія вважав, що скоєння злочину — це питання вільного волевиявлення, що люди шукають приємних відчуттів і прагнуть уникати неприємних, що покарання лякає, а кримінальні закони повинні широко оприлюднюватися в інтересах одноманітності й залякування; а з дітьми й душевнохворими не можна поводитися як зі злочинцями.

Принципи, рекомендовані Ч. Беккарія, зводилися до такого: 1) основою соціальної діяльності повинна бути утилітарна концепція найбільшого благополуччя для найбільшого числа людей; 2) злочин має розглядатися як збиток для суспільства; 3) попередження злочинності значно важливіше за покарання, а це означає, що закон повинен бути доведений до відома кожного, щоб кожний знав, що дотримання закону винагороджується, а порушення тягне відповідальність; 4) таємні обвинувачення й катування повинні бути замінені гуманними й швидкими судовими процедурами; 5) мета покарання — утримання людей від скоєння злочинів, а не соціальна помста; 6) тюремне ув'язнення варто застосовувати значно ширше, але тримання у в'язниці потрібно поліпшити.

Загальна користь вимагає щоб злочин не вчинявся, і особливо, щоб не вчинявся злочин, найбільш шкідливий для суспільства. Тому перепони, що утримують людей від злочину, мають бути тим

сильніше, чим важливіше порушуване благо і чим сильніше бажання до вчинення злочину. Сила, схожа до сили тяжіння, проявляється в складному ряді людських дій, і покарання, які Ч. Беккарія називає політичними перепонами, попереджують можливі шкідливі наслідки від взаємного зіткнення цих дій, не знешкоджуючи причини, що їх породжує [2, 71].

Ефективність покарання, за Беккарія, полягала не в його жорстокості, а в невідворотності й справедливості, суворості судді в застосуванні покарання.

У своїй праці Ч. Беккарія систематизував філософські ідеї своїх попередників і виокремив їх у формі таких правових принципів: «краще попереджати злочини, ніж карати»; «повинна бути домірність між злочинами й покараннями», «єдиним мірилом злочинів є шкода, яку вони заподіюють нації», «для досягнення мети покарання досить, щоб зло покарання перевищувало вигоду, що досягається злочином», «впевненість у неминучості хоча б і помірного покарання зробить завжди більше враження, ніж страх перед іншим, більше жорстоким покаранням, яке втім супроводжується надією на безкарність» та ін.

Головні теоретичні положення, сформульовані Ч. Беккарія, стали відправним моментом в наступній розробці основних засад кримінального законодавства й кримінально-правових інститутів не тільки в континентальній Європі, але й в інших частинах світу. Як вказує Ф. М. Решетніков, історія кримінального права не знає книги, рівної здобутку Ч. Беккарія за силою свого впливу на сучасників і наступні покоління [3, 51].

Адаптуючи ідеї Ч. Беккарія до вимог сучасності, слід відзначити, що сучасному кримінальному праву відомі й інші заходи кримінально-правового впливу, які при застосуванні їх до особи, яка вчинила злочин, переслідують саме мету попередження вчинення нових злочинів.

Останнім часом у світовій практиці кримінального переслідування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, відбувається процес переосмислення використання покарання як єдиного примусового заходу та реакції на вчинення злочину. Така ситуація викликана, перш за все, тим, що застосуванням державою лише покарання не можна досягти поставленої мети попередження злочинності. Тому сьогодні спостерігається повернення від абсолютної теорії покарання (І. Кант, Гегель) до теорії утилітаризму (І. Бентам) (загального попередження, спеціального попередження і виправлення злочинців). Одним із принципових питань кримінального права за-

лишається питання про визначення цілей покарання. В юридичній літературі періодично з'являються публікації про те, що таку мету покарання, як попередження злочинів, не можна визнати доцільною, і насамперед мету загального попередження, оскільки «заклюкування» у цивілізованій державі саме по собі не є достатньо ефективним засобом протидії злочинності.

Сьогодні система кримінально-правових елементів впливу на злочинність може бути представлена системою заходів покарання, заходів безпеки, компенсаційних (реститутивних, відновлення), заохочувальних заходів, заходів примирення (медіації), які в комплексі спрямовані на досягнення єдиної мети — протидії злочинності, захисту суспільства від антисоціальної активності певних осіб, небезпечних ситуацій та відновлення порушеного злочинним посяганням стану.

Кримінальне покарання відрізняється від інших примусових заходів найбільшою суворістю. Воно призначається тільки за вироком суду особам, що вчинили найбільш суспільно небезпечні діяння — злочини. Покарання, не маючи на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності, пов'язане з певними обмеженнями і позбавленнями морального характеру, публічним осудом засудженого [4, 21]. Покарання, заподіюючи певні моральні страждання, обмежує або позбавляє винного певних благ, суб'єктивних прав та інтересів. Зазначені обмеження й позбавлення припустимі і застосовуються лише тією мірою, в якій це необхідно для виправлення злочинця та попередження вчинення ним нових правопорушень. Покарання не є просто карою, відплатою за вчинений злочин, воно також має на меті спеціальну та загальну превенцію і виражає негативну оцінку злочинця та його діяння з боку держави й суспільства [5, 11]. Основним наслідком застосування до особи покарання є виникнення спеціального юридичного статусу — судимість, який враховується при притягненні особи до кримінальної відповідальності за вчинення нового злочину, при встановленні рецидиву злочину. На думку британського філософа Х. Курі, «покарання є методом соціального контролю, який визначає максимум можливої індивідуальної свободи у різних сферах в примусово встановлюваних правом межах. Основна дія кримінального покарання полягає в проголошенні певних стандартів поведінки і призначенні каральних заходів за відхилення від них, заходів, які роблять відхилення менш привабливим, внаслідок чого індивіди опиняються перед проблемою вибору» [6, 148].

Заходи відновлення (компенсації) спрямовані на усунення шкоди, заподіяної протиправним діянням суспільним відносинам,

на виконання невиконаних обов'язків; грошова виплата спрямована на відновлення фізичної, матеріальної, моральної або психічної шкоди, спричиненої потерпілому особою, яка скоїла злочин, або, що стало наслідком антисоціальної активності суб'єкта, що знаходиться у злочинному стані [7, 158]. В загальному вигляді вони включають: примусове виконання обов'язку, скасування незаконних актів й обов'язок відшкодувати збиток, заподіяний правопорушенням. У кримінальному праві відновлення (компенсація) здійснюється шляхом покладання обов'язку на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, загладити заподіяну шкоду, чим одночасно досягається мета задоволення справедливих вимог жертви, відновлення соціальної справедливості. У деяких країнах профілактичні проекти «компенсація замість покарання», «примирення замість покарання» (КК Голландії, Республіки Польща та ін.) користуються значною популярністю і мають стосовно деяких видів злочинів ефективний попереджувальний вплив.

Заходи безпеки — це заходи примусового обмеження поведінки особи, які застосовуються за наявності зазначених у законі підстав, мають на меті запобігання шкідливому впливу певного джерела небезпеки або огороження об'єкта захисту від шкідливого впливу джерел небезпеки. Джерелом небезпеки у цьому випадку є кримінальна активність особи або криміногенність певної ситуації. Основною метою застосування заходів безпеки є попередження і припинення порушення права або припинення дій, що порушують (або здатні порушити) інтереси інших осіб, суспільства, держави, усунення передумов криміногенної ситуації, попередження вчинення такою особою нових суспільно небезпечних діянь, а також захист прав та інтересів суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань з боку такої особи.

Таким чином, попереджувальний вплив на злочинність здійснюється за допомогою не тільки покарання, але й заходів виправлення та безпеки та частково за допомогою заходів компенсації.

Л і т е р а т у р а

1. *Иншаков С. М.* Зарубежная криминология / С. М. Иншаков. — М. : Инфра-М, 1997. — 372 с.
2. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. — М. : Инфра-М, 2004. — 184 с.
3. *Решетников Ф. М.* Уголовное право буржуазных стран. Вып. II. «Классическая» школа и антрополого-социологическое направление / Ф. М. Решетников. — М., 1966. — 125 с.

4. *Карпец И. И.* Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы / И. И. Карпец. — М. : Юрид. лит., 1973. — 285 с.
5. *Попкова Е. С.* Юридическая ответственность и ее соотношение с иными правовыми формами государственного принуждения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. С. Попкова. — М., 2001. — 23 с.
6. *Кури Х.* Имеет ли наказание превентивный эффект? // Правоведение. — 2001. — № 3. — С. 143—157.
7. *Туляков В. А.* Предмет уголовно-правового регулирования: к постановке проблемы // Наук. пр. Одес. нац. юрид. акад. — Одеса : Юрид. л-ра, 2007. — Т. 6. — С. 150—161.

Ігор Васильович КОЗИЧ,

канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

ІДЕЇ Ч. БЕККАРІА ЩОДО ГУМАНІЗАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Кримінально-правова політика як наука стала виділятися порівняно недавно. Вважається, що одним з перших термін «кримінальна політика» вжив Пауль Йоганн Ансельм фон Фейєрбах на початку XIX ст. Однак питання, що зазвичай відносять до сфери дії кримінально-правової політики, піднімалися і раніше, зокрема, в працях Беккарія, Монтеск'є, Вольтера, Гельвеція, Дідро, Гольбаха, Руссо та інших мислителів-реформаторів XVIII ст. Дійсно, саме на цих мислителів посилаються в сучасності при розгляді появи ідей законності, рівності всіх перед законом, пропорційності покарання за подіяний шкоді, невідворотності відповідальності і т. д., власне саме в контексті розробки і реалізації кримінально-правової політики.

У праці Ч. Беккарія «Про злочини і покарання» сформульовані дуже важливі положення, які актуальні і кримінально-правовій політиці сучасності. Він визнавав право держави карати злочинців, але в той же час відзначав, що «будь-який прояв влади людини над людиною, не викликаний крайньою необхідністю, — тиранія» [1, с. 69].

Беккарія сформулював принцип, відповідно до якого питання криміналізації діянь, тобто оголошення їх злочинними, повинні бути підвладні тільки законодавцю, а рішення питання про вчинення або невчинення особою злочину — тільки судовій владі. Вчений підкреслював, що тільки закон може встановлювати покарання за злочини,